

הדרן על מסכת יומא א'

א. כל סיום יש בו מתוכן ההתחלה וכשנהגו ישראל לקשר סוף המסכת, לתחילתה, לא לחדודי בעלמא אמרו, אלא להבנה מעמיקה במשמעות הסוגיות כיוונו.

כי מתוך שיורד הלומד לתוכנה העמוק בתחילתה, עומד הוא על משמעותה הפנימית של סופה.

המאמר הידוע מספר היצירה: "נעוץ תחילתן בסופן"¹, נכון גם ללומדי הש"ס המתרצים קושיות שבראש המסכת על ידי הסבר מעמיק של סופה.

כך גם מסכת יומא, לא יעמוד אדם על סופה אם לא שהטיב להבין עומק תחילתה.

המשנה הראשונה שבמסכת², העוסקת בדין הכהן הגדול שחייב להיות נשוי ביום הכיפורים³, קשורה בעבותות הבנה אל המשנה האחרונה המביאה מאמרו של רבי עקיבא "אשריכם ישראל לפני אתם מטהרים" כו'.

מהמשנה הראשונה אל האחרונה שבמסכת, בת קול מהדהדת, קוראת ומכרזת, צלול למצולות תחילתי ורד לתהומות שבסופי, כי "תהום אל תהום קורא", שולח יובלי הבנה אל סופה של מסכת, ממעמקים שבתחילתה ונותן טעם טוב בתחילתה, ממעיינות רבה שבסופה.

שתי המשניות, שאלות הרבה בהן ומתוך שאתה מקשרן ודורש את הצד השווה שבהן, אתה מתרצן ומיישבן דבר דבור על אופניו.

בכל השנה משתתף הכה"ג בעבודה "ומקריב חלק בראש"⁴ ושם אין תנאי שצריך להיות נשוי,⁵ אבל ביוה"כ הדין הוא שכה"ג, צריך להיות נשוי ולומדים זאת מהפסוק "וכפר בעדו ובעד ביתו" (זו אשתו), ולכאורה תמוה.

א. שהרי עבודות יום הכיפורים הם בדרגות הרוחניות הגבוהות ביותר, ביום הקדוש ביותר- יוה"כ.

1. ספר יצירה פ"א מ"ז. וי"ל דמטעם זה המנהג בכל ישראל לקשר ב"הדרן" סיום המסכת (וסדר) לתחלתו (וע"ד מתכיפין התחלה להשלמה"-רשות לחתן בראשית"), שהוא לא לחדודי בעלמא (ובפרט שהזהירו על כיו"ב בתוקף המהר"ל והשל"ה וכו') – הובאו בקונט' עה"תפלא"א, כ"א שהסיום יש לו שייכות עם (נעוץ ב)ההתחלה. וכבר העירו באחרונים מברכות י, רע"א ובתוס' שם. וראה ספר יהא ברכה.

2. יומא בתחלתה (במשנה).

3. כי פלוגתת ר"י וחכמים (במשנה שם) הוא רק מתקינין לו אשה אחרת שמא תמות אשתו, אבל לכו"ע צ"ל נשוי (אלא שבתוי"י יומא שם (ד"ה שמא) מסתפק אם הוא דין לעיכובא, או שבדיעבד לא מיפסל בכך לעבודה).

4. יד, א (במשנה). יז, ב. וראה צפ"ע"נ הלי' מתנ"ע נח, א.

5. אף דמ"ע על כה"ג שישא נערה בתולה כו' (רמב"ם הלי' איסור"ב פי"ז הי"ג. ספר המצות מ"ע לח) הרי: א) לכמה דעות (ראה תוי"י יומא עג, א. תוס' הרא"ש הוריות יב, א) הרי זה שבלאו הכא מכלל עשה. וכ"מ לי' הרמב"ם בטה"מ"צ שם (מדלא כתב שאם לא נשא בתולה עובר בעשה). ב) גם לפי המשמע מדבריו (כהלי' איסור"ב שם. ובהלי' כלי המקדש פ"ה ה"י) דהוי קום ועשה (וכדעת הרמב"ן אמור כא, יג) – ראה קנאת סופרים לטה"מ"צ שם, חמד"י שם. ולהעיר מצפ"ע"ג על הרמב"ם איסור"ב שם הי"ד. וראה לשון החינוך מצוה ערב בתחלתה ובסופה) הרי פשוט שזה מ"ע צדדית המוטלת על כה"ג וי"ז שייכת לעבודה. ולא מצינו שיתחייב להיות "נשוי" אלא ביוה"כ"פ. ובחינוך שם: כ"ג שמינהו ועבד... בול"ן מצוין על התולה ואסורין באלמנה. וראה לקו"ש ח"ז ע' 319 בדעת זוהר, עיי"ש.

במקום המקודש ביותר-קדש הקדשים (ובסגנון הידוע עולם שנה נפש)⁶ ועל ידי הכהן הגדול מכל אחיו הכוהנים שעליו נאמר ⁷"ויבדל גו' להקדישו קדש קדשים" וגדול מהם גם בקדושה כמש"נ "והכהן הגדול מאחיו" גו' כי אני ה' מקדשו⁸ ומדוע דורשת התורה מהכה"ג דווקא בעת שישנו אצל מקומות וזמנים שבקודשי הקדשים, את עניין הנישואים המסמל את חייו הארציים.

שאלה זו תמוהה עוד יותר מהמשכה של המשנה: "שבעה ימים קודם יום הכיפורים מפרישים כה"ג מביתו", ואם בין כך וכך צריך כה"ג להיות פרוש מביתו בתקופת יום הכיפורים, מדוע התנתה התורה את עבודתו בהיותו נשוי?

ב. דין זה של כה"ג שצ"ל נשוי ביוה"כ, יש לחקור ולעיין בו, וכשאנו מציעים שני אופנים להסבירו ובוררים אופן אחד על חברו אנו קולעים אל אמיתותו של דין.

א. הדין הוא דין בעבודות היום הנעלות שמצד מעלתן צריך שיעשו בידי כה"ג נשוי דווקא.

ב. דין זה הוא דין בכה"ג שחובה עליו ביום הכיפורים להיות בשלמותו האישית ועל כן עליו להיות נשוי, כפי שמצינו כמה וכמה דרגות בכה"ג בכלל (גם בכל השנה): משוח בשמן המשחה, מרובה בגדים, וכיו"ב.⁹

ולמאי נפק"מ? לעשיית שאר העבודות שביום הכיפורים הנעשות גם בשאר ימים, כקרבן התמיד, הטבת המנורה, הדלקת הנרות וכו'.¹⁰

אם תאמר שהדין דכה"ג שצריך להיות נשוי הוא מצד קדושת העבודות של יוה"כ הרי ששאר העבודות של יוה"כ הנעשות גם בשאר ימים מותרות ביוה"כ ע"י כה"ג שאינו נשוי.¹¹

אך אם תאמר שדין זה הוא דין בכה"ג להיות נשוי ביום הכיפורים הרי שכל עבודות יוה"כ כולל אלו הנעשות בכל יום, צריכות להיעשות בכה"ג נשוי דווקא.

נמצאנו למדים שהרמב"ם סבר כאפשרות השנייה שהרי פסק: "וכן שאר העבודות של יום זה כגון הקטרת הקטורת של כל יום והטבת הנרות הכול עשוי בכה"ג.¹²

ג. שמן מזוכך של הבנה זו, כי לגופו של כהן גדול דברה המשנה ולא לגופו של יום הכיפורים, מפעפע גם אל המקום בתורה ממנו בחרה המשנה ללמוד דין זה- "וכיפר בעדו ובעד ביתו"- ומרמז גם הוא כי אל גופו של כהן כוונה המשנה ולא במעלה הבאה מצד יוה"כ עסקה.

ברובא דרובא, התורה שבע"פ מבארת באריכות דברים הנאמרים בתורה שבכתב בקיצור רב (ו"ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא")¹³.

6. אשר על ענין ג' בחי' אלו הוא היסוד של ספר יצירה (אוה"ת יתרו ע' תתטז ואילך).

7. דה"י א כג, יג.

8. אמור כא, י-טו. ובתו"כ עה"פ: להגיד מה גרם (לכל דיני כה"ג שבפרשה שם).

9. רמב"ם הל' כלי המקדש פ"ד הי"ב.

10. רמב"ם הל' עבודת יוה"כ פ"א ה"ב. וראה נו"כ שם. ומה שהובא בכס"מ דהריטב"א בשם הרמב"ם כ' שאין חובה בכ"ג, כבר כתבו שט"ס וצ"ל הרמב"ן. וראה גם תנר"ה משום יומא כ, סע"ב. אבל "תרומת הדשן סדור המערכה ודשן המזבח" משמע מדברי הרמב"ם (רפ"ד שם) שלא הי' ע"י הכה"ג. ואכ"מ.

11. ראה גבורת ארי שם ששקו"ט ביתירה מזו, דאולי קפיד רחמנא שיהי' לו בית בשעת כפרת ביתו דוקא ולא בשעת כפרת שתי שעירים.

12. פ"א שם. וע"ז בחינוך מצוה קפה.

13. ע"פ תענית ט, א.

ואילו כאן פרשה תושב"ע מילה אחת הנאמרת בתורה במשמעות שונה ע"י החלפתה במילה אחרת, וא"כ מדוע לא כתבה התורה בפירושו וכיפר בעדו ובעד אשתו? ¹⁴ מה ההוספה הגדולה שלימדתנו תורה שבע"פ ע"י פרושה של מילה אחת בתורה שבכתב למשמעות נוספת והיכן פרשנותה הרחבה של תושב"ע.

על כורחך אתה אומר: התורה, בכנותה את אשת כה"ג, ביתו, נתכוונה להשמיענו דבר נוסף, היינו מעלתו של הרואה באשתו את ביתו.

והיכן נתפרשה סוגיה זו של הרואה באשתו את ביתו בתושב"ע? במסכת שבת ¹⁵ במקום בו נמנות מעלותיו של רבי יוסי ¹⁶ שם העיד על עצמו: "מימי לא קריתי לאשתי ולשורי שורי כי אם לאשתי ביתי ולשורי שדי".

יש, ואמרה אחת של תנא, היא תמצית חייו. לעיתים, מאמרו האחד, יותר משהוא משמיע לזולת, הוא מגדלור המאיר לדורות את אור חייו.

מעומק אמירותם של חכמי התלמוד עולה דמותם, מתוך דבריהם ניצבת אישיותם ומתגלה תכונתם המיוחדת.

ולעולם, נשמתם של חכמי התלמוד צרורה בצרור תלמודם, וכל הלומד תורתם, מסתופף תחת השראה חדשה הנפרשת מסוכת שלומם, המסוככת באור נפשם.

כך גם אמירתו של ר' יוסי יותר משהיא מלמדת לנו, מספרת היא עליו.

רואה היה רבי יוסי בכל דבר ועניין את תכליתו, את מטרתו ואת ייעודו דעתו, על העתיד ראייתו את העתיד להיוולד, כאילו נולד כבר ומונח לפניו.

כך היא דרכם של אנשי החזון המדברים דבריהם לבני דורם שחיי שעתם לנגדם, מקצרים את מאמרם. מתמצתים את חזונם וגם אז אין כל הבריות יורדים לסוף דעתם.

שהרי אישה דברים רבים צוותה תורה ליתן לה, לפרנסה, לכבדה יותר מגופו, לשמחה בכל יום ובפרט בימים טובים, כל אלו דברי הלכה פסוקים וידועים ופשיטא שהיו ידועים גם לרבי יוסי התנא הגדול.

אלא שעל כל אלו בא והוסיף ר' יוסי שתכליתה של אישה היא הקמת בית בישראל [על דרך שמצאנו בראשונים ¹⁷ מדוע לא תקנו ברכה על הקידושין ("אקב"ו לקדש אישה") כי הקידושין הם הקדמה והכנה לעיקר והתכלית שיבואו מאוחר יותר ע"י קיום מצות פו"ר ¹⁸, חזונו, על קיום הצו דפרו ורבו.

דבריו, על בניה ההולכים בדרכם מכוונים. על צאצאה הנושאים בחייהם את צוואתם לעולם וזהו כבודה האמיתי של אישה בזה שנקראה בית, בית בישראל.

14. שהרי ב"ביתו" הנאמר כאן (משא"כ דלקמן (פסוק יא) שכולל "אחיו הכהנים" - פרש"י שם ע"פ תו"כ עה"פ. שבועות יג, ב ואילך) אין נכללים בני ביתו של הכה"ג, שהרי לא מצינו תנאי ככה"ג ביוהכ"פ שצריך שיהיו לו בנים כו'. וראה בארוכה גבורות ארי ליומא כאן. ולהעיר מסוטא (מד, א): ובנית ביתך זו אישה.

15. קיח, ב.

16. ועפ"ז ק"ק מה שפרש"י "לא קריתי לאשתי אשתי- שאף שיחת חולין שלי יש ללמוד הימנו חכמה". ולפ"ז גם מש"כ בחדא"ג שם צ"ע. ובפרט צ"ע מהי הזהירות והמעלה דמימי לא קריתי, - וי"ל דרש"י מוסיף ביאור: מהו הלימוד לאחרים ואיך יבואו להנהיגה כזו מצד עצמם. - ראה לקמן הערה 25.

17. ראה רא"ש כתובות פ"א סי"ב.

18. להעיר מהמד"א (כתובות נט, ב) אין אשה אלא לבנים. ודפליגי עלי' י"ל שהוא בנוגע להדיוק "א"א".

את כבודה זה העניק לה רבי יוסי באמרתו שנאמרה קודם כל לה בחייה ומתוך ראייתו הרחוקה הנציח אמרתו זו מעל דפי הש"ס, למצבת קודש לדורות.
אמור מעתה, יותר משיש קונה עולמו בשעה אחת, יש המעניק לדורות השקפת עולמו באמרה אחת.

כפי שהוכחנו כי לגופו של כהן דברה המשנה באמרה שחייב שיהא נשוי, כך גם הוסיפה ורימזה המשנה בלומדה דין זה מהמילה "ביתו" שצריך שיהא כהן גדול במעלת הרואה באשתו¹⁹ את ביתו היינו, בתכליתה וביעודה בעולם מלבד היותו נשוי כשאר אחיו, וכמאמר חז"ל: ²⁰ "כל מי שאין לו בית אינו אדם" כי בית מרוממו לדרגת אדם²¹.

ג. ומעתה, משפרשנו משנה ראשונה ניקח בידנו תוכנה ונבוא במצולות משנתנו האחרונה.²²

מאמרו של רבי עקיבא²³: "אשריכם ישראל לפני מי אתם מיטהרים²⁴ מי מטהר אתכם" והראיות שהביא מהפסוקים: ²⁵ "וזרקתי עליכם מים טהורים... כ"ן. ²⁶ "מקווה ישראל ה' ²⁷ "אינם אומרים אלא דרשני.

א. שהרי מובן מכמה פסוקים בתורה ובנ"ך שהקב"ה מטהר את ישראל ופשיטא.

ב. מדוע מביא ר"ע שני פסוקים מיחזקאל ומירמיה כאשר ישנו פסוק מפורש בתורה המובא במשנתנו עצמה קודם לכן ממש²⁸ בדברי רבי אלעזר בן עזריא "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר את מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו" ועונה במדויק על שאלותיו של רבי עקיבא א. מי מטהר אתכם אביכם שבשמים שהרי אמרה תורה "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם..." ב. לפני מי אתם מטהרים לפני ה' שהרי אמרה תורה "לפני ה' תטהרו".

ג. לשם מה צריך את הפסוק השני "מקווה ישראל ה'"

אין לומר שר"ע מחולק עם ראב"ע וסובר שהקב"ה מכפר גם על עבירות שבין אדם לחברו גם כשלא ריצה את חברו ולכן לא יכל להביא ראיה מהפסוק "לפני ה'", כי מהלשון "אמר רבי עקיבא" ולא רבי עקיבא אומר מובן שאינו חולק²⁹ על ראב"ע כי אם מוסיף על דבריו³⁰.

19. נוסף על המפורש (יבמות סג,א) כל אדם שאין לו אשה אינו אדם. ובזח"ג (ז.ב. קט.ב. רצו,א) "פלג גופא". ועוד: "ויברך אותם ויקרא את שמם אדם" ה' רק כאשר "זכר ונקבה בראם" (בראשית ה.ב. וראה זח"א קסה,א).

20. ראה יבמות שם: וא"ר אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם. וכתוד"ה שאין: קרקע לבנות עליו שידור בו.

21. ועפ"ז מובנת שייכות והמשך ב' המימרות כל אדם שאין לו אשה – שאין לו קרקע כו'. וראה בית האוצר מערכת א' כלל יד. פה,ב.

22. ולהעיר משייכות המיוחדת של ר"ע ל"ביתו זו אישתו", כמסופר בדחז"ל (כתובות סג,א) דר"ע תלה לימוד התורה שלו (שהי' באופן נעלה ביותר, וראה מנחות (כט,ב) דמשה "לא ה' יודע וכו'), עד ש"כולהו אליבא דר"ע" (סנהדרין פו,א)) ובאשתו – "שלי ושלכם שלה הוא".

23. כ"ה במשנה שלפנינו בש"ס ובמשניות. ובירושלמי, רי"ף וע"י שם- ומי. וראה שינויי נוסחאות במשניות שם.

24. יחזקאל לו. כה.

25. ירמ' יז,ג.

26. במשניות ליתא תיבת "ה'". והוא כהפסוק בירמ' יד,ח. וראה על הגליון בש"ס שם שמציין דבירושלמי, וברי"ף ובע"י הוא ככפנים. וכ"ה באוה"ת יוהכ"פ ע' א'תקעו. וראה שינויי נוסחאות במשניות שם.

27. פרשתנו טז,ל.

28. ראה שד"ח כללים (ח"א ע' מט וח"ז ע' א' תעה) וש"נ.

29. ועפ"ז מובן שצ"ע כמ"ש ברי"ף לע"י שם, דראב"ע ור"ע פליגי במי שיש לו עבירות שבין אדם לחבירו ולא ריצה את חבירו, האם מעכב הכפרה על עבירות שבין אדם למקום – דראב"ע ס"ל ד "איז יוהכ"פ מכפר" כלל ור"ע ס"ל דמ"מ מכפר על עבירות שבין

אלא, שיתדות - משמעות מאמרו של ר"ע: "אשריכם ישראל". נעוצות בעומק אמיתותו של דין כה"ג ביום הכיפורים.

הפסוק שהביא רבי אלעזר בן עזריה מדבר על טהרתם של ישראל בזכות יום הכיפורים - "כי ביום הזה יכפר" גו'.

ואלו רבי עקיבא - בהתאם לתחילתה של המסכת העוסקת במעלת הכהן ולא במעלת יוה"כ - חיפש פסוק המוכיח טהרתן של ישראל מצד מעלתן גופא, ולא פסוק המוכיח טהרה הבאה מצד קדושתו של יום הכיפורים.

על כן הביא את הפסוק "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם" המוכיח שהקב"ה מטהר את ישראל גם שלא ביום הכיפורים³¹ היינו מצד מעלתן העצמית של ישראל.

אך מכוון שפסוק זה עוסק בזמן הגאולה בלבד ורוצה רבי עקיבא להוכיח שהקב"ה מטהר את ישראל מצד מעלתן אך גם בכל יום ויום על כן הוסיף ואמר "ואומר מקווה ישראל ה'" היינו טהרה בכל יום ולא רק בזמן הגאולה³².

ד. ואם יבוא השואל וישאל אם כך מדוע לא הביא רבי עקיבא רק את הפסוק השני "מקווה ישראל ה'". ומכאן שתי הראיות לטהרתן של ישראל מצד מעלתן ובכל יום ויום, נאמר לו לשואל ברוך בואך וברוכה שאלתך, כי מלבד שמענו בת קול מברשת ואומרת הקשר תחילתה וסופה של מסכת, באנו לידי הבנה נוספת בדברי רבי עקיבא ובהבדל שבין הזאה³³ ("וזרקתי") לטבילה³⁴ ("מקווה ישראל").

שני הבדלים בדין בין הזאה למקווה: הזאה על ידי אחר³⁵ דווקא ומטהרת מטומאת מת החמורה ואילו טבילה על ידי האדם ואינה מטהרת מטומאת מת החמורה.

כך גם ברוחניות ובעבודת ה' של יהודי ישנם דברים שביכולתו להיטהר מהם בעצמו, אך ישנם מצבים שאדם כ"כ רחוק ואין נרגש בו מאמר הפסוק "ואתם הדבקים בה' אלוקים חיים"³⁶ והרי הוא בגדר טמא מת שאין נרגשת בו החיות הבאה לאדם מהחיים האמיתיים היינו התקשרות לבורא.

על כן, עיקר הראיה של רבי עקיבא מהפסוק "וזרקתי עליכם" היינו הזאה המטהרת מהטומאה הכי חמורה על ידי הקב"ה, אך מכוון שפסוק זה מדבר בכל זאת בעת רצון, היינו בזמן הגאולה, הביא רבי עקיבא גם את הפסוק השני ללמד על הפסוק הראשון ("וזרקתי") שגם הוא (כמקווה) בכל הזמנים.

חידוש זה, שגם טהרה שעל ידי טבילה שנעשית ע"י האדם יש בה סיוע מלמעלה (כעין "וזרקתי"), הוכחה יפה לו מגופה של משנה³⁷, "זב שראה קרי... צריכין טבילה" שהרי הדין בטבילה שמטהרת גם את מי שנשארה עליו טומאה חמורה יותר לאחר הטבילה, וע"כ אומרים לו: טהר אתה מטומאתך הקלה הגם שזו שהחמורה עדיין עליך.

אדם למקום (נוסף על העיקר שמפשטות הלי' דראכ"ע משמע שהכפרה על העבירות שבין אדם למקום והכפרה על העבירות שבין אדם לחבירו אינן תלויות זב"ז).

31. ראה גם רי"ף לע"י שם.

32. ראה ג"כ לחם שמים שם.

33. ולהעיר, שגם בנוגע לכה"ג מצינו (מצינו בתחילת המסכתא - ת, א) שהיו מזין עליו בהו' ימים שמפרישין אותו (ןלדיעה א' - כל יום).

34. ראה גם חדא"ג כאן.

35. חדא"ג כאן.

36. ואתחנן ד, ד.

37. משנה ספ"ג דברכות.

כי גם כשטובל אדם במקווה ומטהר, בפנימיות, הרי זו טהרה מצד הקב"ה, ועל כך כוון באומרו: מה המקווה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל³⁸ כו' וטהרה מסוג כזה יכולה לבוא רק על ידי הקב"ה.

מכאן באנו להוראה נפלאה בדברי רבי עקיבא: כשיבוא אדם, יבקש מהקב"ה ויאמר, אין בי כוח וגם לא זמן לחזור מכל העבירות, יש לי רק כמה רגעים בודדים לשוב על כמה עבירות וגם הם לא החמורות ביותר עלול הוא לחשוב שהקב"ה לא יקבל את "מקצת תשובתו"³⁹.

אומר לו רבי עקיבא "אשריכם ישראל" הקב"ה מטהר אותך משאר העבירות⁴⁰ שהרי גם מקווה שהוא לעיתים טהרה חלקית בלבד מקור טהרתו מהקב"ה, ועל כן, עשה אתה את שביכולתך והקב"ה יסייע⁴¹ ויטהר אותך עד שבזכות מצווה שגוררת מצווה⁴² תהפוך לבעל תשובה שאפילו צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד במחיצתו⁴³.

אמור מעתה, יבא הפסוק "מקווה ישראל" וילמד על "וזרקתי עליכם" שהוא בכל יום, אך גם ימצא "מקווה" למד מ"וזרקתי" שגם הוא מכוח שמלמעלה.

הדרך עלך מסכת יומא ועל מצולות סופך ותחילתך, והדרך עלך דעתך ורוחב דעתו של כהן גדול ור' יוסי, דעתך עלך מסכת יומא שתחילתך מעלתו העצמית של כהן גדול וסופך מעלתך העצמית של ישראל, ודעתך עלך ליום בו יקוים מאמר נביאנו "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם".

לא נתנשי מנך מסכת יומא שכולך טהרתם של ישראל ומעלתו של כהן גדול, ולא נתנשי מנך לא בעלמא הדין להזכירנו "אשריכם ישראל" ולא בעלמא דאתי שעוד קודם לו יהיו כל ישראל במדרגת בעלי תשובה גמורים, עומדים וקיימים.

על פי ליקוטי שיחות חלק י"ז
לפרשת אחרי-מות עמוד 172

38. ראה עד"ז ברי"ף לע"י כאן. וראה גם לחם שמים כאן.

39. אבל להעיר מאגה"ת פ"א: "שיגמור בלבו כו' ולא יעבור עוד כו' הן במ"ע הן במל"ת". וראה בלקו"ב לתניא ח"ב ע' נט.

40. ועפ"ז יובן ההמשך של דברי ר"ע לדרשת ראב"ע שיוהכ"פ מכפר על עבירות שבין אדם למקום גם (כשעדיין יש לו עבירות אחרות) כשלא נתכפר על עבירות שבין אדם לחבירו (כפשטות דברי ראב"ע, וכנ"ל הערה 40).

41. דהבא ליטהר מסייעים אותו (שבת קד, א.ו.ש"נ). ובאגה"ת פ"א (ק,ב): הבא דייקא מיד שבא.

42. אבות פ"ד מ"ב.

43. ברכות לד, ב. רמב"ם הלי' תשובה פ"ז ה"ד. וראה סה"מ תש"ט ע' 183 בהערה.